

# Feltámadás Genfben

## A való világ álma. Szalai József művészete

(Szerkesztette Aniszi Kálmán és Banner Zoltán)

Békéscsaba, 2016, Bar–Typo Stúdió

Közismerten csak akkor egészséges a nemzet, ha hibátlanul működnek az érzékszervei: az irodalom, a festészet, a szobrászat, az építőművészet, a zene, a film, a publicisztika, az összes tudományok, a napi média. Ha az irodalom és a képzőművészet rokonságáról szólunk, ha vegyelemzésnek vetjük alá a termést, ami általuk a mélyből felszínre kerül, tapasztaljuk, hogy aranyrög, gyémánszem az, s jobb szó híján, képnek nevezzük. Illyés Gyula elmékedett arról, hogy a legtökéletesebb szó, fogalom, nyelvi megnyilatkozás a kép.

Pompás album jelent meg Békéscsabán. Azért fontos jelző a „pompás”, mert nyomdai kivitelezése, kötése, reprodukciói, szín- és formahalmazai tökéletesek. Öröm kézbe venni! Barabás Ferenc tervezte a kiadványt. S szerencsére mégsem csak album. Kilenc szakíró, kilenc kép- és írástudó fogott össze, hogy a magyarok hazájában, a Kárpát-medencében alig ismert festőművészt, grafikuszt, Szalai Józsefet kézen fogják, rajongó szeretettel, féltő gonddal kimozdítsák genfi elefántcsonttoronyából, hazahozzák, és elfogultan, mégis tudósokhoz illő alapossággal úgy helyezték az olvasók, a nézők elé, mint fölszentelt papok a kenyeret és bort az Úr asztalára.

Kitesz egy föltámadást az erőfeszítésük!

A szerzők neveinek felsorolása elkerülhetetlen: Aniszi Kálmán, Árkossy István, Banner Zoltán, Feledy Balázs, Hajdú László, Jovián György, Kovács Johanna, Szokolczay Lajos, Zemlényi Csaba. A felfedezők, a kincskeresők, a pionírok hevülete vezérli őket, s mégis megmaradnak a talajon, a forró, a torz diktatúra szaggatta földön, Romániában, a Partiumban, Nagyvára-

don, Szalai József szülőföldjén, szülővárosában.

A két súlypont, Aniszi Kálmán esszé-tanulmánya (A kitaszított) és Banner Zoltán kismonográfiája (Hinni a művészetben) azért maródik mélyre az olvasóban, mert mindketten szóhoz juttatják az alanyt, Szalai Józsefet, akiről szól az album, aki működteti ezt az egész légzőrendszert. Aniszi Kálmán úgy oldja meg a narratívát, hogy Szalai József vallomásos reflexióit közli a bevezetőben. Nagyszerű eljárás! A szakirodalom szokásos okoskodó méltatása helyett Szalai mondja el, milyen boszorkányüldözésbe kezdett a Securitate, miképpen akadályozták meg, hogy hatszori próbálkozás után se jusson be Kolozsvárra a képzőművészeti egyetemre, csupán csak azért, mert megtagadta az államvédelmi rémszervezettel az együttműködést.

De mégsem ez az album üzenete. Százak és ezrek őrlődtek a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években az ordas diktatúra malomkövei között, de pusztán a szenvedéstől még nem nőnek égig a fák. Két fogalom, két életérzés átélése és fölmutatása az igazi tét: az egyik az otthon, az otthonosság érzete, másik a Szép élménye.

Mindenki otthonkereső/teremtő a nagyvilágban, de aki Trianon után Erdélyben született, annak parancsoló imperatívusz a hon. Azért uralkodó életérzés, mert elvették az erdélyi magyaroiktól a hazát. Otthontalanok lettek azon a földön, amelyen ezer év sok-sok nemzedéke született, élt, küzdött, építkezett, anyagi kultúrát, civilizációt teremtett, magyar szellemkinccseket halmozott.

A román bolsevizmus olyan etnikai tisztogatásba kezdett, amelyhez hasonló nincs több Kelet-Európában. Olyan balkáni populációt telepített Erdély nagyvárosaiba, így Nagyváradra is, amelyiknek idegen volt itt minden hegyorom, folyóvölgy, kastély, templom, falusi ház, talán még a csűrkapu és a deszkakerítés is. S ezt az idegenséget pökhendi, despotikus göggel helyettesítette, úgy munkált/munkál bennük a rombolás ösztöne, mint a szervezetben a rák, elpusztítani, bemocskolni, meggyalázni mindent, ami nem Balkán. Nagyváradon azért volt különösen fájdalmas a neobarbárság, mert ez a város Európa és a kereszténység kapuja. Váradot a lovagkirály Szent László alapította, Vitéz János, Janus Pannonius hintett itt magot, amiből dús reneszánsz vetés nőtt ki, Váradon az újkorban a szecesszió fája virágzott ezer színben, ezer formában, Váradon Ady Endre állt a vártán.

S a művész, az „adott világ varázsainak mérnöke” (J. A.) ezerszeresen érzi, éli meg az évszázadok ízlésvilágának, költők, építészek, könyvtáralapítók szép, nagy akarásainak mélybe hullását. A pusztulás, a pusztítás réme elől menekült Szalai József. Ha engedi, hogy viaszt öntsenek a fülébe, ha engedi, hogy bekössék a szemét, mint a mondai hajós legénységének, maradhatott volna, hisz ragyogó eredménnyel végzi el Bukarestben a „Nicolae Grigorescu” Képzőművészeti Főiskolát, követségek figyelték föl rá, de a Conducator vérebei, a szekus pribékek pillanatig sem tágitának a sarkából, emiatt 1980-ban emigrál, Genfben telepszik le.

Eddig a történet, egy disztíngvált ízlésű, európai horizontú erdélyi művész története. Nem létező hazája elfeledkezett róla, neve nem került bele a *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon*ba, de a Nyugat jó szemű műgyűjtői egymás kezéből kapkodták ki képeit, díjakat nyert, kiállítások sokaságán szerepelt. Ezért kellett a magunk számára, a magyarok számára föltámasztani a genfi tetszhalottat.

Ha csak lapozza az olvasó az albumot, ha csak Szalai munkáinak reprodukciói-

ban mélyül el, már akkor megcsapja Európa szele. Már 15 éves korában (nyomdászinas akkor Váradon, és esti líceumban tanult!) volt bátorsága úgy nyúlni a ceruzához, ahogy azt Dürer tette, volt bátorsága a képzőművészetben ritka műfajt, a parafrázist művelni: függőlegesre ágaskodik a ló, lándzsát markol a lovas, ha bevegülne az alkotás a nürnbergi mester munkái közé, még a képzett, a művelt tárlatlátogató sem fogna gyanút (*Tisztelet Dürernek*). Pontos a műfaji meghatározás, nem utánzat, nem tanulmány, nem másolat, hanem parafrázis, egy modell újratemtése saját eszközökkel. De legközelebb talán Hieronymus Bosch állt hozzá, egyik interjúban magyarázta, hogy a *Hommage á Bosch* grafikája, amivel Monacóban elnyerte a zsűri különdíját, iszonyatos vízió az oroszok afganisztáni inváziójáról, a budapesti ötvenhatos retorzióról, az erőszak, a despotizmus tombolásáról. Az album tudós szerzője, Feledy Balázs írja, hogy Szalai József le tudott ereszkedni Bosch lidércnyomásos vízióinak mélységeibe, és fel tudott emelkedni a nagy németalföldi mester színorgiáinak magasságába.

Szerencsére Szalai soha nem lépett ki teljesen egykori világából, hordozta és hordozza a gyermekkori pszichébe felszívódott-lerakódott partiumi tájak, folyók, falvak, utcák elemeit, városképein mint védjegy, mint stigma ott ragyog Nagyvárad arca, kísértének a Körös parti kavicsok, a fűzek, a hidak, zsinagógák, keresztény templomok tornyai, kupolák, vasrácsok, kémények. S kompozícióival végigszáguld a reneszánszon, a gótikán, a szecesszió, az avantgárdizmusokon, a szürrealizmuson, mindennapi kenyere a szimbolizmus, idegvégződéseiben érzi Leonardót, lelki alkata a romantikával jegyzi el, de a szélsőséges, ultramodern irányzatok hanykolódásuktól, szennyes habjaitól tartózkodik. Erdély mértéktartásra nevelte.

Egyedül műfaji, rajztechnikai kísérletezéseinek nincs határa, mértéktelenül, korlátlanul, óriásléptekkel halad a képzőművészet hágóin, lejtőin, alig van műfaj, eljárás, amit ki ne próbált volna, már egye-

temista korában mestere a könyvnyomtatás technikájának, színes litográfiákat készített, az emigrációban a tusrajzok, tollrajzok, rézkarcok, akvarellek, temperák, olajképek sokaságát festi meg, amelyek – sajnos – szétszóródtak a nagyvilágban, magánszemélyek, műgyűjtők vásárolták meg, s hordták szét három-négy kontinensen. Ezért súlyos gond egy gyűjteményes kiállítás megrendezése Magyarországon vagy Erdélyben. Szerencsére Hajdú László összegyűjtötte és megőrizte fiatalkori rajzait.

Milyen boldog ember Árkossy István, az album egyik szerzője! Olvassa azt, amit halandó ember csak látni képes: „Beszédes a kötet, számomra kiváltképpen, hiszen grafikusként a mi közös nyelvünkön olvasom grafikáit, festőként pedig elem tárulkozó olajképeit” (Művészsors). Ez a művészet nagy titka. Az olvashatóság, még akkor is, ha építészetről, zenéről, szobrászatról, festészetről van szó. A jó szem, az érzékeny psziché olvasni tudja az árkádok oszlopsorát, az épülethomlokzatok orommezeit, a timpanonokat, a mozdulatlanság csodálatos mértani ábráit, a dómok kupoláit, a grafikák végtelenbe kígyózó vonalait, a magányos világítótoronyokat, a száraz talajok árvalányhaj-foltjait.

Erre tanít az album, miközben boldog örömmel részesülünk egy elhallgatott, mellőzött nagy művész feltámasztásában, feltámadásában. Ő adja kezünkbe a kulcsot, tőle tanulták meg a kötet szerzői, hogy kezdetben vala a Szép. Lefordíthatjuk a szót, kifejezhetjük nemzetközi terminus technikus segítségével: kezdetben vala az esztétikum. Ennek bizonyítására Shakespeare 1. szonettjét idézi Szabó Lőrinc fordításában:

*A gyönyörűt szaporítani vágyunk,  
Hogy örökké rózsálgjon a Szép,  
S emlékét, ha hull érettebb virágunk,  
Őrizhesse a zsenge ivadék.*

Kovács Johanna a „grafikai művészet grófjának” nevezi Szalait, az is ő, de nemcsak a grafikáé, hanem a kortárs európai képzőművészeté: igazi Nagyúr, doyen, egyedül az alkotás előtt hajt aláztatosan, reneszánsz lovag módjára, térdet, fejet.

Vajon ki lehet emelni három fogalmat, témát ebből a labirintushoz hasonlatos életműből? Meg lehet nevezni három bálványt, amulettet, stigmát, fétist, talizmánt?

Igen. Meg lehet. Nők. Fák. Épületek. Ez a három téma, tétel, tézis, fogalom örökre egyedi marad a műélvező számára, ha elmerül Szalai világában.

Hegedűs Imre János

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Székelyhidegkúton született író, irodalomtörténész. Benedek Elek monográfiája. 1984-ben Ausztriába emigrált. 2018-ban a „Művészi pálya elismerése” díjban részesült. Jelenleg Budapesten él, szabadfoglalkozású prózaíró. Legutóbbi kötete: *Székelyország – Szerelmes földrajz* (második, bővített kiadás, 2017).